

Dr. Mód László

**A szentesi evangélikusok kapcsolatai az egyházi anyakönyvek tükrében
(1821-1895)**

Rezümé

A tanulmány egy sajátos forrástípus, az egyházi anyakönyvek segítségével próbál betekintést engedni a szentesi evangélikus közösség 19. századi mindennapjaiba. A dokumentumokban rejlő lehetőségeket kiaknázva arra keresi választ, hogy lutheri tanok követői honnan, milyen településekről származtak, milyen foglalkozásokat űztek illetve milyen társadalmi kapcsolatokat alakítottak ki egymás között.

A reformátusokkal és a katolikusokkal ellentétben Szentes lakosságának csupán elenyésző hányadát alkották az evangélikusok, ennek ellenére jónéhány család az elmúlt évszázadok folyamán meghatározó szerepet töltött be a mezőváros történetében. A felekezet tagjainak anyagi erejét és hitükhöz való ragaszkodását mutatja a település központjában emelt templomuk, amellyel a lutheránusok a helyi épített örökséget gazdagították, rajta hagyva ezzel a kezük nyomát a város külső képén. A fenti bevezető gondolatokat csak megerősítik Bottyánszky János sorai, aki az 1928-ban Nagy Imre szerkesztésében napvilágot látott Szentes monográfiában az evangélikus egyház történetének bemutatása során ekképpen fogalmazott: *„A szentesi ev. egyház története meggyőzően mutatja, hogy egyházi és világi férfiak példaadó vezetésével, mint ugyanegy hadseregnek ugyanegy célért küzdő más fegyverneme, a többi felekezet mellett méltóan kivette a maga részét a lelkeket Isten felé vezető s a haza és a város*

társadalmának derék polgárokat nevelő munkából, erejéhez képest mindig készséggel illeszkedett bele Szentes kultúrtevékenységébe s a hívek áldozatkészségében gyökerező építkezéseivel maga is hozzájárult a város előnyös benyomást keltő architektúrái arculatához.”¹

Az evangélikus közösség létszáma a 20. század elején megközelítette az ötszázat, etnikai, társadalmi és foglalkozásbeli szempontból nagyfokú változatosság, sokszínűség jellemezte őket hasonlóan a szentesi ortodoxok népességhez. Kutatásaim során elsősorban arra próbáltam fókuszálni, hogy meghatározzam a helyi lutheránusok származását, feltárjam Szentesre költözésük és letelepedésük lehetséges motivációit, illetve felvázoljam házassági kapcsolataikat, társadalmi tagolódásukat. A tanulmányban megfogalmazott eredmények minden bizonnyal jelentékenyen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy e vallási kisközösség minél alaposabban megismerhesse saját örökségét, aminek segítségével megítélésem szerint a jövőben könnyebben megőrizheti azonosságtudatát. A település történetében egykoron meghatározó szerepet játszó evangélikus családok többsége leszármazottak híján kihalt vagy az utódok elköltöztek Szentesről. Hagyatékukból sok esetben nem maradt más, mint az evangélikus temetőben nyughelyüket jelző sírkövek, síremlékek, amelyek árulkodnak vagyoni helyzetükről, rokoni kapcsolataikról.²

Forrásaink: az egyházi anyakönyvek

Az előzőekben megfogalmazott célkitűzések megvalósításához forrásként a Szentesen vezetett evangélikus egyházi anyakönyveket hívtam segítségül, amelyek az 1821 és 1895 közötti időszakban szolgáltatnak információkat számunkra.³ A dokumentumokat a FamilySearch adatbázis segítségével tanulmányoztam, amelyet az Amerikai Egyesült Államokban működő mormon egyház állított össze és tett közzé. Forrásaink tulajdonképpen a szentesi evangélikus lelkészi hivatal felirattal ellátott, egybekötött keresztlési, házassági és halotti anyakönyvek, melyeket 1963-ban rögzítettek mikrofilmen. Mutatóval nincsenek ellátva, ezért keresni sem lehetséges bennük, ugyanakkor tanulmányozásukat nagy mértékben elősegíti az a körülmény, hogy a felvételek nagyíthatóak illetve letölthetőek. Ezáltal a nehezen olvasható

¹ Bottyánszky János 1928. 176.

² Akadnak természetesen kivételek is, mint például a Bucsány família, melynek tagjai napjainkban is élnek városunkban. Az iparos tradíciókat Bucsány Mihály férfisabómester is folytatta, fia, György (1933-2012) azonban tanári pályára lépett, s évtizedeken keresztül pedagógusként, helytörténeti kutatóként tevékenykedett. Életútjáról lásd részletesen: file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/2008_Labadi-L_Bucsany-Gyorgy-diszpolgar-3.pdf

³ Az egyházi anyakönyvek hasznosítási lehetőségeiről: Gyetvai Péter 1990. 4552.; Örsi Julianna 1998. 169-189.

szövegrészek is könnyebben megfejthetővé válnak, a kutatás számára érdekesebb oldalak pedig mappákba gyűjthetőek össze és csoportosíthatóak. Mikecz Zsuzsa a 2010-ben a Szentesi Műhely Füzetek című sorozatban megjelent munkájában az evangélikus egyházi anyakönyvezési gyakorlat kapcsán megjegyezte, hogy kezdetben nem rendelkeztek saját kimutatásokkal. A szentesi református anyakönyvi mutatók készítése során derült ki, hogy 1767 és 1826 között a lutheránusok adatai ezekbe a dokumentumokba lettek rögzítve.⁴ Ennek ellentmondani látszik az evangélikus anyakönyvekben szereplő 1821-es dátum, ami már önálló, a kálvinistáktól független gyakorlatra utalhat. Ebben az évben, március 15-én született Kertsmári Sámuel és Székely Julianna József nevű gyermeke, akit három nappal később Feyér János keresztelt meg. Az anyakönyvben rögzített első házasság 1821. november 19-én a Zólyom vármegyéből származó Vajda János és a helybeli Kunos Erzsébet között kötött, akiket az ekkor Orosházán szolgálatot teljesítő Szimonidész János adott össze. Az első halott a kimutatásokban az élők sorából 1821. február 18-án távozó Kogler Sámuel volt, akinek az életkoráról, halálának körülményeiről a bejegyzések szerint a „Református Halottak Jegyzőkönyve” szolgáltatott bővebb információkat.⁵ Ez a momentum minden bizonnyal arra utal, hogy ebben az időszakban az adatok vagy egy részük párhuzamosan, az evangélikus és a református anyakönyvekben kerültek rögzítésre. Az 1820-as évek elején forrásaink már nemcsak az újszülöttek, a házasulandók és az elhunytak nevét, életkorát rögzítették, hanem gyakran a foglalkozásokat és a származási helyeket is. Ezek az adatok nyújtanak a kutató számára támpontot ahhoz, hogy a dolgozat bevezetőjében megfogalmazott kérdésekre megfelelő válaszokat adhasson. A vizsgált időszakban néhány kivételtől eltekintve a szentesi evangélikusok házassági stratégiáit is az az általánosan érvényesülő elv határozta meg, hogy az azonos felekezethez tartozók lépjenek egymással frigyre. Ennek a stratégiának az érvényesítésében a helyi hitéletben kiemelkedő szervező tevékenységet betöltő személyiségek vállaltak szerepet elősegítve ezzel a lutheránusok számbeli gyarapodását és vallási identitásuk megőrzését.

A szentesi evangélikus egyház vázlatos története a betelepüléstől a templom építéséig

A 17. század végétől kibontakozó belső népmozgások eredményeként kerültek az Alföld több településére evangélikusok, akik között nemzetiségüket és nyelvüket tekintve a

⁴ Mikecz Zsuzsa 2010. 56-58.

⁵ A református halotti anyakönyv szerint Kogler Sámuel 56 évesen szélütés érte.

szlovákok és a németek alkották a többséget. Beköltözésük elsősorban kamarai illetve magánföldesúri kezdeményezésre történt, de nem zárhatóak ki a spontán akciók sem.⁶

A helytörténeti irodalom az evangélikusok megjelenését Szentesen Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeire teszi. Az 1773. évi összeírás idején a településen 49 lutheránust tartottak nyilván, tíz esztendő elteltével a számuk 85-re emelkedett. A felekezet a 19. század folyamán tovább gyarapodott, hiszen 1850-ben 380, 1869-ben 420, 1900-ben pedig 446 tagot számlált. A gyülekezet származásának, etnikai összetételének kérdését a helytörténeti irodalom csak elvétve érintette, sokkal többet foglalkozott a vallásgyakorlás nehézségeivel illetve az evangélikus egyházzal kapcsolódó épületekkel, intézményekkel.

Amit a szentesi lutheránusok múltjáról tudunk, az javarészt Petrovics Somának köszönhető, aki a Szentesi Lap hasábjain napvilágot látott cikksorozatában ismertette az evangélikus egyház történetének legfontosabb mozzanatait.⁷ Legutóbb Balázs György tett kísérletet arra, hogy önálló kötetben összegezze a témára vonatkozó legfontosabb kutatási eredményeket.⁸

Vallásgyakorlásuk eleinte korlátozva volt, mivel az anyaeklezsiák lelkipásztorai nem járhattak ki hozzájuk, s nem vehették igénybe a református lelkészek szolgálatait sem. Keresztelés, temetés, házasságkötés végett a katolikus plébánoshoz kellett fordulniuk, a katolikus templomba kellett járniuk. II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete annyi változást hozott, hogy ettől kezdve legalább a református templomba mehettek istentiszteletre. A katolikus egyház gyámkodása azonban csak 1791-ben szűnt meg véglegesen. Mivel a szentesi evangélikusoknak saját lelkészük még nem volt, ezért érintkezésbe léptek az orosházi lelkipásztorral, Szimonidesz János esperessel, akit arra kértek, hogy időnként istentiszteletet tartson számukra. Ezzel a lépéssel átmenetileg az orosházi evangélikus egyház filiájává lettek, melynek első gondnoka Pekárik Pál tímármester, aki sok erőfeszítést tett a helyi gyülekezet megerősödéséért. 1810-ben telket vásároltak egy imaház létesítéséhez, melynek alapjait 1815. június 18-án tették le. Az épület 1817-ben került tető alá, de a hívek véglegesen csak 1820-ban vehették birtokukba. Ettől kezdve ebben tartották az istentiszteleteket az első, lelkészi teendőket is ellátó tanítójuk, Feyér János vezetésével. Az ő távozása után (1822) Molitorisz Lajost hívták meg, akinek rendes lelkésszé történő felavatása után a gyülekezet 1823-ban

⁶ Barna Gábor 2017. 163.

⁷ Petrovics Soma: Adatok a szentesi evangélikus egyház történetéhez. Szentesi Lap 1887. március 12. 2-3., március 19. 2-3.; A szentesi evangélikus egyház múltjából. Szentesi Lap augusztus 6. 2., augusztus 20. 4-5., szeptember 10. 2., október 1. 2., október 15. 2-3.

⁸ Balázs György 2011.

anyaegyházzá alakult. 1855-ben iskolát építettek. Balassa János lelkipásztor kezdeményezésére, aki 1841-től 1878-ig viselte hivatalát, megkezdtek a gyűjtést templomuk felépítésére. Ennek megvalósulása azonban már Petrovics Soma lelkész-esperes idejére esett. A hívek 1899-ben új paplakot építettek, majd ezután minden erejüket a templomépítésre fordították. A tervek elkészítésére Francsek Imre építészrt kérték fel, aki 1904 tavaszára teljesítette a feladatot. Az építkezés 1904 májusában kezdődött, a templom az év végére már tető alá is került. Tornyának gombját a kombinált kereszttel egyházi szertartás keretei között november 12-én tették föl. Oltárképét (Jézus és a samáriai asszony) a város szülötte, Hegedűs László (1870–1911) festőművész készítette, az orgonát özv. Sulcz Endréné Francisti Mária adományozta férje emlékezetére.

1. ábra Az evangélikus templom oltára (Vígh László, 1999.)

A harangok (6,5 mázsa, 3,5 mázsa és 2 mázsa) szintén a hívek adományaiból készültek Hönig Frigyes aradi haranggyáros műhelyében. A templomépítés költsége meghaladta a 70 000

koronát. Az átadási szertartást 1905. október 29-én Bachát Dániel bányakerületi püspök végezte.⁹

2. ábra Az evangélikus templom (Vígh László, 1999.)

Az evangélikusok származása

Mivel Sentes lakossága a 16. század folyamán egyöntetűen áttért a református hitre, ezért az evangélikusok nem tartozhattak a település török hódoltságot is átvészelő alapnépessége közé. Forrásaink is azt látszanak megerősíteni, hogy beköltözésük a mezővárosba valamikor a 18. század közepétől indulhatott meg, aminek háttérében minden valószínűség szerint különböző tényezők húzódhattak meg. Mivel az 1820-as évek elejétől vezetett egyházi anyakönyvek

⁹ Lásd részletesen: Balázs György 2011. 25-53.

gyakran rögzítették a hívek születési vagy korábbi lakóhelyét, ezért lehetőségünk nyílik arra, hogy a szentesi lutheránus közösség migrációs kapcsolatait részletekbe menően feltárjuk.

Szentes szomszédságában a török hódoltságot követően a 18. század első felében két települést is evangélikusok népesítettek be, akiknek a leszármazottai közül többen mezővárosunkba költöztek. Szarvas első lakói magyar és szlovák jobbágyok voltak, akik letelepedési szerződésüket 1722-ben írták alá új földesurukkal, Harruckern János Györggyel, aki több kedvezményt (szabad vallásgyakorlás, bizonyos ideig felmentés az úrbéri terhek alól stb.) biztosított a telepesek számára. A szlovákok egy része Gömör és Nógrád vármegyéből érkezett új lakóhelyére, más részük Aszódról szökött Szarvasra. 1747-re a település már olyan mértékben túlnépesedett, hogy rajokat bocsájtott ki Apatelekre és Nyíregyházára.¹⁰ Orosházát a Tolna megyei Zombárról áttelepülő evangélikus magyar családok népesítették be 1744-ben, akik Harruckern Ferencsel kötöttek szerződést. A földesúr a telepeseknek szabad vallásgyakorlást, a megélhetésükhöz szükséges földterületet biztosított mindamelllett, hogy egy időre elengedte a földesúri szolgáltatásokat.¹¹

A szentesi illetve az orosházi és a szarvasi evangélikusok között sokféle kapcsolat alakult ki, melynek egyik lehetséges megnyilvánulási formája az lehetett, amikor kedvezőbb lehetőségeket keresve költözött át, majd telepedett le mezővárosunkban egy-egy orosházi vagy szarvasi születésű személy. Tipikus példáját szolgáltatják ennek azok az iparosok, akik feltehetőleg valamelyik szentesi céhben töltötték legényként vándoridejük egy részét, végül itt találták maguknak lakóhelyet. Mindemelllett az is elképzelhető, hogy településünkön kedvezőbb lehetőség kínálkozott saját mesterségük gyakorlására, s ez motiválhatta a lakóhelyváltást. Mint később látni fogjuk, iparosok nemcsak Orosházáról és Szarvasról, hanem az északi vármegyéből is érkeztek Szentesre. A fiatal kézművesek helyben maradását jelentős mértékben erősíthette az a körülmény, amennyiben valamelyik helyi evangélikus családba nőültek be. A szarvasi származású Rágyánszki János, fésűs 23 éves korában 1830. november 23-án vette feleségül a 20 esztendőes Kolpalszki Máriát, aki Kolpalszki Pál tímármester lánya volt.

¹⁰ Maday Pál 1962. 52-55.

¹¹ A témáról lásd részletesen: Szabó Pál 1965. 241-243.

3. ábra A Rágyánszki család sírköve az evangélikus temetőben (Mód László, 2020.)

Kotvan János Szentesen élő, Szarvason született fésűslegény 1845. február 19-én házasodott össze Szarvadi Mihály faragómester lányával, Juliannával, akik a Kolpalszki családhoz hasonlóan Szentesen éltek. A szentesi és a szarvasi evangélikusok közötti házassági kapcsolatok nemcsak az előzőekben bemutatott relációban valósulhattak meg, hanem a mezővárosunkban megtelepedett lutheránusok is választhattak maguknak Szarvasról feleséget. Ebben a párválasztási gyakorlatban óriási szerepet játszott Pekárik Pál, tímármester, aki 1793-tól 17 esztendőn keresztül látta el az Orosházához tartozó evangélikus leányegyház kurátori teendőit. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor és milyen körülmények között telepedett le

Szentesen.¹² Vallásos buzgósága és szervező tevékenysége miatt a reformátusok Luther Mártonnak hívták: „Az istentisztelet éneklésből, imádkozásból és postilla olvasásból állott. A postillát maga Pekárik olvasta s meghallgatására a körülötte lakó evangélikusok szorgalmasan megjelentek.”¹³ Ő csináltatta az egyház ládáját és perselyét, kezelte a pénztárat. Amint a következő idézetből látszik, a tímármester fontos szerepet töltött be az evangélikus vallású vándorlegények letelepítésében, akik a későbbiekben az egyházi életben is aktív szerepet vállaltak: „Idegen származású fiataloknál, kivált olyan vándorló evang. mesterlegényeknél, a kik jó viseletükkel, munkásságukkal s egyházuk iránti vonalmukkal, ragaszkodásukkal akár saját házánál, akár más mestertársainál kiváltak, maga jár-kezel és kieszközli, hogy lakosokul bevétessenek. (Igy Kolpaszky Pál és György, Leszich Pál, Sulc Pál stb. Pekárik közbenjárására lettek szentesi lakosok s idővel az egyház oszlopai.) Magához szoktatván ez ifjakat, ezek szívesei követik tanácsait.”¹⁴ Pekárik nemcsak az evangélikus vándorlegények letelepedését szorgalmazta, hanem igyekezett közreműködni abban, hogy azonos vallási közösségből házasodjanak. Szarvast feltehetőleg azért helyezhette előtérbe, mivel ő is szlovák származású volt, aki a házánál tartott istentiszteleteken is a szlovák nyelvet preferálta: „Házasodni leginkább Szarvasra vitte őket, hogy az egyház-tagok számát, nemkülönben az összetartozandóság érzetét ez által is növelje. Azokat, a kiket így összeszerkesztett, gyermekeinek tekintette, nevezte; ezek viszont őt atyjuknak, a kinek háza így nyitott otthonul kínálkozott; most tanácsadójuk, máskor kész segítőjük, gyámoluk. Íme a szép, keresztény vonások, melyek az egyszerű iparost ékíték s a kinek felette nagy része volt abban, hogy a kis társaság idővel független egyházat alkothatott.”¹⁵ Az egyházi anyakönyvek alátámasztani látszanak az idézetekben megfogalmazottakat, hiszen a Szentesen megtelepedett Kolpalszki György és Pál magyar tímárok feleségei szarvasi születésűek voltak, neveik alapján nem feltétlenül szlovák nemzetiségűek. Előbbi házastársa bizonyos Gaál Anna volt, aki 63 éves korában 1864. március 17-én hunyt el Szentesen. Utóbbié, Cserhényi Mária, aki 1861. március 31-én 80 évesen távozott az élők közül. Szarvasról nemcsak iparosok illetve feleségek származtak, hanem olyan személyek is, akik a mezőgazdaságban tevékenykedtek napszámosként, tanyásként vagy földbirtokosként. 1865-ben távozott az élők közül Szentesen a szarvasi születésű Fehér András és Kanász János napszámos valamint Rafai János tanyás.

¹² Nem tudjuk, hogy rokoni szálak fűzték-e a csépai Pekárik família megalapítójához, Pekárik Mátéhoz, aki Nógrád vármegyéből, feltehetőleg Ebeczkről került a településre, ahol beházasodott a Gácsy családba. Mindenesetre érdekes, hogy Pekárik Pálhoz hasonlóan ő is a tímármesterséget gyakorolta. Csák Ernő 2017. 148-149.

¹³ Szentesi Lap 1887. március 19. 2.

¹⁴ Szentesi Lap 1887. március 19. 2.

¹⁵ Szentesi Lap 1887. március 19. 2.

1849-ben Szentesen két szarvasi származású földműves, Czeglédi György és Valent István hunyt el, akik minden bizonnyal a település határában gazdálkodhattak.

A szentesi és az orosházi evangélikusok között hasonló kapcsolatok alakultak, mint ahogyan azt Szarvas vonatkozásában láthattuk, habár ezek nem tűnnek olyan intenzívnek. Orosházáról Szentesre áttelepülő iparosok, napszámosok és béresek mellett az anyakönyvekben olyan mennyasszonyok is előfordulnak, akik Szentesre mentek férjhez. Csizmadia Ferenc csizmadia Orosházáról került mezővárosunkba, ahol 1844. május 19-én 62 évesen távozott az élők közül. Az egyházi anyakönyvek szerint különösen a szentesi Kunos család férfi tagjai választottak maguknak előszeretettel Orosházáról feleséget. 1876. április 22-én távozott az élők sorából Kunos Jánosné Vági Julianna, 1879. november 13-án pedig Kunos Mihályné Prokop Zsuzsánna, akik mindketten orosházi származásúak voltak.

Szenteshez hasonlóan a zömében reformátusok és katolikusok által lakott Hódmezővásárhelyen is létrejött evangélikus egyházközség, mely szervezetileg 1795 előtt filiaként Tótkomlóshoz tartozott. Az első lutheránusok az északi vármegyéből illetve a szomszédos településekről származtak, akiknek a többsége iparosként kereste a mindennapi betevőre valót.¹⁶ A szentesi és a hódmezővásárhelyi evangélikusok között is létesültek házassági kapcsolatok, de arra is van példa, hogy mezővárosunkban telepedtek le a szomszéd településről iparosok.

Evangélikus közösség a Tiszazugban található Csépan is kialakult, melynek tagjai között jelentős arányban képviseltették magukat a nemesi státust élvező famíliák.¹⁷ Annak ellenére, hogy bizonyos időszakokban a csépaiak a szentesi evangélikus egyházhoz tartoztak, mégsem létesültek a két település lutheránusai között házassági kapcsolatok. Az egyházi anyakönyvek tanulsága szerint a csépaiak inkább egymást között házasodtak vagy más településekkel alakítottak ki rokoni kapcsolatokat. Ez a gyakorlat részben azzal magyarázható, hogy sok nemesi család volt közöttük, akik előnyben részesítették a saját társadalmi csoportjukon belüli párválasztást. Akadnak természetesen kivételek is, mint Kolpalszki Anna esete, aki Pekárik Tamás (1818-1870) felesége lett.¹⁸

A szentesi gyülekezet a környező evangélikus közösségeken kívül több száz kilométerre található településekről is gyarapodhatott főként beköltöző iparosok által, akik feltehetőleg

¹⁶ A témáról lásd részletesen: A Hódmezővásárhelyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház története. Orosháza, Orosházi Ujság nyomdája, é.n.

¹⁷ A csépai evangélikusok megtelepedésének körülményeiről lásd részletesen: Csák Ernő 2017.

¹⁸ Csák Ernő 2017. 149.

vándorlegényként vagy már felszabadult kézművesként találtak maguknak új lakóhelyet. Az iparosok migrációjának hátterében minden bizonnyal nemcsak a céhes rendszabályok által kötelezően előírt vándorlás húzódtott meg, hanem más tényezők is. A kézművesek éppúgy részesei voltak a török által felszabadított területek benépesítésének mint a földművelő jobbágyok. Az iparosok is az északi, észak-nyugati tájról húzódtak a Kelet-Dunántúl és Alföld irányába, gyakran a felföldi anyacéhek keretein belül alakultak meg a 18. században az alföldi fiókcéhek, amelyek egy idő után önállósodtak, s egy-egy mesterség térségi központjává váltak.¹⁹ Észak-magyarországi iparosok bevándorlásának volt köszönhető Szegeden a tímárok és a magyar vargák céhének kialakulása is.²⁰

Petrovics Soma szerint vándorlegényként kerültek Szentesre Korpalszki György és Pál, Leszik Pál valamint Sulcz Pál, akik mindannyian a magyar tímár mesterséget tanulták ki, majd gyakorolták. Közülük legkorábban Korpalszki Pál érkezhetett mezővárosunkba valamikor a 18. század végén, aki a Hont vármegyei²¹ Bátor született, s 73 éves korában 1848. augusztus 16-án halt meg Szentesen. Leszik Pál szintén Hont vármegyéből, Bakabányáról származott, 58 évesen, 1847. augusztus 8-án távozott az élők közül. Sulcz Pál is Hont vármegyében, Prandorfbán (később Baka) született, aki 53 esztendősen 1843. május 20-án hunyt el Szentesen. Korpalszki György 1849. július 10-én 75 évesen távozott az élők sorából. A magyar tímárok között feltűnően nagy számban képviseltették magukat az evangélikus vallású kézművesek, akik közül többen a már korábban Szentesen letelepedett, azonos foglalkozást űző és azonos felekezethez tartozó családokba nőültek be, s így vertek gyökeret településünkön. A zólyomi származású Bucsány/Butsány György²² 1830. február 19-én házasodott össze Leszik

¹⁹ Paládi-Kovács Attila 2000. 311.

²⁰ Bálint Sándor adatai szerint a szentesi magyar tímárok 1774 és 1822 között a szegedi anyacéhhez tartoztak. Bálint Sándor 1977. 316.

²¹ A kevésbé ismert települések lokalizálásának megkönnyítésénél a vármegyék a 19. század utolsó harmadában kialakult rendszerét vettem alapul.

²² Bucsány György zólyomi származását a családi emlékezet is megőrizte, arról azonban nem maradt semmiféle információ, hogy milyen körülmények között kerülhetett Szentesre. Ugyanez a település tűnik fel az 1869-es népszámlálás fölvételi ívén, amelyen már a gyermekek, György, Mária és Julianna is szerepelnek. Az 1842-ben született Bucsány György késmester lett, felesége Németh Klára (1854-1909) volt. Öt gyermekük közül három, Gyula, Róza és Mihály élte meg a felnőttkort. Mihály Temesvároton szerezte meg képesítését. Szaktudását Budapesten, Kolozsvároton és Resicabányán fejlesztette tovább. 1914-ben önállósította magát Szentesen. Műhelynek a Római Katolikus Elemi Népiskola (jelenlegi Szent Erzsébet Katolikus Általános Iskola és Óvoda) egyik földszinti üzlethelyiségét bérelte évtizedeken keresztül. Az I.világháború alatt a szerb határon, majd a przemysli erőd védőrségében harcolt, ahol 1915-ben orosz hadifogságba esett. Hat év elteltével, 1921-ben szabadult, majd hazatért Magyarországra, Szentesre, ahol folytatta szakmáját és családot alapított. 1927-ben a Szentesen megrendezett Tiszavidéki Kiállításon ezüstéremmel jutalmazták „varrás nélküli” zakóját”, ami valójában meg volt varrva, csak a varrás nem látszott sehol sem. 1951-ig önálló szabómesterként dolgozott, majd

Juliánával, aki Leszik Pál magyar tímár lánya volt. A feleség halált követően 1832-ben újranősült, egy másik tímármester lányát, a 19 éves Korpalszki Zsuzsannát vette el. A Iovrinóbányai származású Antal András 1842. november 21-én lépett frigyre Korpalszki György és Petrnák Mária lányával, a 16 esztendőes Erzsébettel. Házasságuk az anyakönyvek szerint nem volt hosszúéletű, mivel a férjet 1847-ben halálos baleset érte, összezúzta egy szekér. Az előzőekben megnevezett evangélikus magyar tímárok mellett említést érdemel még Ábrahámovics György (prandorfi származású), Andreszky Pál, Bajtzer Pál, Dudás György és Kovács János. Minden bizonnyal az előbb említett kézművesek közül jónéhányan aktív szerepet vállaltak a szentesi magyar tímár céh megalakításában, amely 49 pontból álló privilégiumlevelét 1818-ban nyerte el az illetékes hatóságoktól.²³ A vezető tisztségviselők között ott találjuk az evangélikus tímármestereket, akik aktívan közreműködtek a szervezet működtetésében. (1821: Korpalszki György – céhmester; 1828: Korpalszki Pál – céhmester; 1832: Sulcz Pál – atyamester; 1840: Sulcz Pál – kis céhmester, ifj. Korpalszki György – atyamester; 1854: Bucsány György – fő céhmester; 1866: Korpalszki János – fő céhmester, Sulcz Mihály – al céhmester; 1869: Sulcz Mihály – fő céhmester, Korpalszki István - al céhmester)

.4. ábra : A szentesi magyar tímár céh ládjának belső felirata Korpalszki Pál céhmester nevével (Kosztai József Múzeum, 62. 122. 1.)

a szentesi Szabó Ktsz-ben - annak egyik alapító tagjaként - folytatta munkáját nyugdíjazásáig. (A család kéziratos történetét Bucsány Barbara bocsájtotta a rendelkezésemre.)

²³ Pozsár István 1912. 110-111.

Az iparos szervezet tagjai rendszeresen támogatták az evangélikus és a református egyházat, ami azt jelzi, hogy a szentesi magyar tímárok vallási szempontból ehhez a két felekezethez tartoztak. 1836-ban a ceglédi lutheránus egyház illetve a református templom számára adományoztak 1 forintot és 30 krajcárt. A bőrök kikészítéséhez szükséges csertölgy kergének beszerzését a céh próbálta megszervezni, mivel ez az alapanyag az iparosok mesterségének gyakorlásához nélkülözhetetlen volt. 1847-ben a szervezet kasszájából erre a célra 139 forintot és 52 krajcárt utaltak ki. 1848-ban a „cser kezelésével” Tóth Mihály foglalkozott, aki fáradozásaiért a céh kasszájából 3 forint és 8 krajcár díjazásban részesült.²⁴

5. ábra A céhláda eleje a mesterségre utaló jelképekkel (Kosztai József Múzeum, 62. 122. 1.)

Az evangélikus vallású iparosok (csizmadia, festő, szíjgyártó, szűcs stb.) származási/születési helyei között olyan települések is előfordulnak, mint Ótura (Nyitra vármegye), Dabas, Domony (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye), Balassagyarmat, Bénye (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye), Moson (napjainkban Mosonmagyaróvár része) vagy Miskolc. Elvéve ugyan, de találkozhatunk külföldi származású személlyel, bizonyos Back Bernhárddal sörfőzővel, aki a szászországi Altenburg településről került ismeretlen körülmények között Szentésre, ahol 1862. március 26-án 49 éves korában hunyt el.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára IX. 13. A Szentesi Magyar Tímár Céh iratai. 1818-1883.

Jurenák József is evangélikus vallású volt, akinek az alakját Petrovics Soma egyháztörténeti cikksorozatában a következőképpen idézte fel: „...pozsony vármegyei bazini születésű, mint mészáros segéd kerül le Szentesre Feyér József, Kogler János és Sámuelhez mint székálló - noha főiskolákat is végzett - és itt takarékosága és iparkodása által nagy vagyoni állapotra, jámbor, tisztességes viselete által pedig közkedvességre s tiszteletre emelkedett. Gyermekait tisztességesen s uri módon nevelvén, azokat tisztességes hivatalokra és boldog sorsra segítette. Szóval, mind az uradalom, mind a vármegye előtt nagy tekintetben és tiszteletben állt. Valóban nagy szerencse, hogy a kis egyház Pekárik, Kogler után egy Jurenákot kapott a gondnoki hivatalra.”²⁵ Az 1820-as években már őt is haszonbérliként említik, s birtokai is gyors ütemben növekedtek. 1836-ban először árvagyámmá, majd tanácsnökká választották, ezért 1837-ben lemondott a mészárszékek bérléséről. Ebben az évben 5 szolgája, 48 szarvasmarhája, 22 lova, 10 sertése, 200 juha, 2 5/8 telek szántója, 1 kapás szőleje és 6 malma volt. Házai tégláin saját monogramja olvasható, égetésükre 1838-ban kapott engedélyt.²⁶ A család impozáns síremléke a szentesi evangélikus temetőben található, ami kellőképpen tanúskodik a família egykor kiemelkedő vagyoni helyzetéről.

6. ábra A Jurenák család sírja az evangélikus temetőben (Mód László, 2020)

²⁵ Szentesi Lap 1887. október 1. 2.

²⁶ Barta László 1979. 31.

A szentesi evangélikus közösség tagoltsága

Az evangélikus egyházi anyakönyvek az 1820-as évektől nem teljesen következetesen, de megnevezik a dokumentumokban rögzített személyek foglalkozását függetlenül attól, hogy milyen szerepkörben fordulnak elő. Ezek az adatok segíthetnek abban, hogy a lutheránus közösség társadalmi és foglalkozásbeli tagoltságát vizsgálhassuk.

Mint már többször említettük, a szentesi evangélikusok egy jelentős része iparosként került a településre vagy valamelyik iparos család tagjaként gyakorolta a kézművességet. E foglalkozási csoportban számuk alapján a bőrfeldolgozásra szakosodott iparágak képviselői tűntek ki, akik magyar tímárként, csizmadiaként, szíjgyártóként vagy szűcsként tevékenykedtek. Az említetteken kívül Szentesen evangélikus vallású borbélyok, fésűsök, kovácsok, kalaposok, molnárok, szabók és mészárosok is letelepedtek. Mezővárosunk a vizsgált időszakban kedvező lehetőségeket kínált számukra, hiszen az iparúzők száma nem volt magas, a kézművesek nem jelentettek egy jó ideig konkurenciát egymás számára.

Szentesen a kézműveseken kívül a mezőgazdasági tevékenységet űző népesség körében is megtaláljuk az evangélikusokat, akik a társadalmi ranglétra különböző fokain helyezkedtek el. Az egyházi anyakönyvek bizonyos időszakokban, főként az 1820-as évek elején a foglalkozás mellett azt is következetesen feltüntették, hogy az adott személy településünkön rendelkezett-e lakóházzal vagy sem. Bármennyire is meglepő, de Szentesen a paraszti származású földbirtokosok között is voltak evangélikus vallásúak, mint például a forrásainkban gyakorta előforduló Kunos vagy Sztanó família tagjai, akik hol „földművelő”, hol „szántóvető” meghatározásokkal szerepelnek. Az anyakönyvek az 1842. május 11-én 50 évesen elhunyt Kunos Mihály illetve az 1845. február 28-án 65 esztendősen meghalt öreg Kunos Mihály esetében szentesi származásukat tüntette fel, ami egyértelműen arra utal, hogy a család a 18. század végén már itt élhetett. Ezzel szemben Sztanó Pál, aki 1847. május 3-án távozott az élők közül, Zólyom vármegyéből került településünkre. A Veszprém megyei Várpalotáról származtak Szentesre a Fromm illetve a Schrantz család tagjai, akik az 1860-as évek végén a Zöldfa utcában laktak. Mindkét família birtokosként szerepel a népösszeírásban, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy egy házsám alatt éltek a Haris családdal. Bérlők voltak vagy a földbirtokaikon gazdálkodhattak, amelyeket megvásároltak a szentesi görög származású familiától? Ezekre a kérdésekre jelenleg nem tudunk válaszolni, hacsak nem kerül elő olyan levéltári forrás, ami igazolja feltevéseinket. A mezőgazdasági népesség körében béresek, napszámosok és tanyások is előfordulnak, akik minden bizonnyal helyi földbirtokosok alkalmazásában álltak. Származásukat tekintve többségük orosházi és szarvasi, akiken kívül a

Felföldről is költöztek Szentesre napszámosok. Egy Karaszgó (Gömör-Kishont vármegye) nevű településről érkezett Galló András és Palik Mihály, Kukel János Gömörbetlérről (Gömör-Kishont vármegye), Éhen Mihály Lukovistyéről (Gömör-Kishont vármegye). A Szarvasról származó tanyások minden bizonnyal szentesi nagygazdák tanyáit bérelték, mivel itt kedvezőbb lehetőségeket találtak, mint előző lakóhelyükön.

A szentesi evangélikus közösség vizsgálata során érintenünk szükséges a házassági és a műrokonni kapcsolatokat is, amelyek e mezővárosi mikrotársadalom belső tagolódásának pontosabb megrajzolásához nyújthatnak támpontot számunkra. Nem lehet kérdés, hogy a helyi lutheránusok esetében is szigorú vallási endogámia érvényesült, azt azonban érdemes alaposabban megvizsgálunk, hogy milyen egyéb tendenciák jelentkeztek. Az azonos vagy hasonló foglalkozást űzők illetve az azonos társadalmi helyzetűek egymás között házasodtak vagy azonos csoportból választottak gyermekeiknek keresztszülőt? Nyilvánvaló, hogy ezek az elvek teljes mértékben nem valósulhattak meg, mivel az evangélikus felekezet tagjainak száma viszonylag alacsony volt. Találunk bőséggel példákat helyi és nem helybeli iparoscsaládok közötti házassági kapcsolatokra, ám ezek korántsem tekinthetők kizárólagosnak. A foglalkozási endogámia tehát nem volt egyeduralgó, hiszen a mezőgazdaságból élők is frigyre léphettek kézműves famíliák tagjaival. A szarvasi származású Tót Mihály béres 1846. január 28-án házasodott össze Bubor János csizmadia 18 esztendős lányával, Máriával. Az iparosok esetében a házasulandók között előfordulnak azonos iparágak képviselői, de sokkal nagyobb számban különböző területen tevékenykedő kézművesek illetve azok leszármazottai. Az orosházi származású 25 esztendős Szemenyei István szücsmester 1847. június 22-én vette nőül Bányai János szentesi kalapos 16 esztendős Karolina nevű lányát. Kolpalszki István 27 éves magyar tímár 1850. január 29-én házasodott össze Lipták János csizmadia 22 éves lányával, Lydiával. Az iparos famíliák eladó sorba kerülő lányainak csak egy része található magának iparos foglalkozású férjet, más részük viszont a mezőgazdasági termelésben érintettek köréből, nem egyszer valamelyik földbirtokos alkalmazásában álló személlyel kötött házasságot.

A vizsgált időszakban más felekezetekhez hasonlóan a szentesi evangélikus közösségben is erőteljesen érvényesült a vallási endogámia, jóllehet vannak példák, amikor vegyesházasságok kötettek, túlnyomóan reformátusokkal, akik ekkor a mezőváros népességének jelentős hányadát alkották. 1824. február 17-én Mátéfy Pál református csizmadia vette feleségül Fábri Dániel csizmadia lányát, akit Zsuzsannának hívtak. A következő példánk is iparos benősülését mutatja iparoscsaládba, ami azt látszik igazolni, hogy a foglalkozási

endogámia időnként felülírta a vallását. Lakos József református szíjgyártó 1843. május 8-án vette nőül Keresztúri Mihály szíjgyártó 18 esztendőes Eszter nevű lányát. A vegyes házasság a helyi társadalmi elit körében is dívott, s ez alól az evangélikusok sem jelentettek kivételt. A Jurenák család több tagja katolikus vallású nemesi famíliákba házasodott be, ahogyan ezt Jurenák Ede esete is mutatja, aki 1838. október 18-án vette feleségül Kamocsay Sándor és Bene Erzsébet lányát, Máriát. A házasságkötés katolikus szertartás szerint történt, hiszen annak tényét a katolikus esketési anyakönyvben rögzítették, amit Leeb Mátyás végzett el. Jurenák Edéné 1848-ban hunyt el, földi maradványait a katolikus temetőben, a Kálvária-dombon helyezték örök nyugalomra. A Jurenák családban vegyes házasságok korábban is előfordultak, hiszen Jurenák Ede édesanyja, Jurenák József felesége, Soós Magdolna is katolikus volt, akit 1847. június elsején bekövetkezett halálát követően szintén ott temettek el, ahol a menyét egy esztendővel később. Pokomándy Gábor mágocsi uradalmi felügyelő²⁷ 1830-ban vette feleségül Jurenák Jusztinát, aki férjével együtt közös sírboltban nyugszik a Kálvária-dombon.

7. ábra Pokomándy Gábor és Jurenák Krisztina sírhelye a Kálvária temetőben (Mód László, 2020)

²⁷ 1830-tól a mágocsi uradalom jószágigazgatójaként tevékenykedett, majd vármegyei táblabíró, 1850-ben pedig egy rövid ideig a szentesi járás főszolgabírája volt.

Abaffy Zsigmond (1833-1902) Verbászon született, majd az 1850-es évek elején házasság útján került Szentesre. A görögkeleti vallású Gibba György, jómódú görög kereskedő lányát, Alexandrát vette feleségül, akitől három gyermek, Irma (1854), György Károly (1858) és Zsigmond (1859) született. Az 1857. évi népszéleírás szerint az após Zöldfa utcai (a mai Horváth Mihály utca környéke) házában éltek, ahol a mérnök öccse, Abaffy László, a későbbi kereskedő is lakott.²⁸

A szentesi evangélikus közösségen belüli társadalmi kapcsolatok feltárásához a kereszteleési anyakönyvek nyújthatnak segítséget, hiszen a megkeresztelt gyermek, az apa, az anya és a szertartást végrehajtó lelkész személye mellett feltüntetik a keresztlőket is, akiknek a dokumentumok bizonyos időszakokban a foglalkozását is rögzítik. Mindez lehetővé teszi számunkra azt, hogy a műrokonság intézményén keresztül még alaposabban megismerhessük a lutheránus családok között létesített kapcsolathálókat, ezek esetleges kötődését a különböző foglalkozási csoportokhoz. A mezőgazdasági alkalmazottak, béresek és napszámosok esetében szinte kizárólag a saját foglalkozási csoportjukból kerültek ki a keresztszülők, s csak elvétve találkozunk olyan esetekkel, amikor iparosokkal léptek volna műrokoni kapcsolatba. A több példa közül egyetlen egyet emelnék ki, mégpedig Németh István napszámost és feleségét, Bubor Zsuzsannát. Lányuknak, az 1855. július 22-én született Máriának Biró György napszámos és felesége lettek a keresztlői. A napszámosok és az iparosok között létesített műrokoni kapcsolatok illusztrálására álljon itt példaként Benda Pál napszámos és Rágyánszki János fésűsmester esete. Az 1860. január 19-én született Benda Katalinnak a kézműves és felesége, Szarvadi Zsuzsanna lett a kereszttapja illetve a kereszttanyja. A földbirtokosok jellemzően ugyanazon foglalkozást űző családok köréből választották ki gyermekeik számára a keresztlőket, jóllehet vannak példánk arra vonatkozólag, hogy iparos familiákkal létesültek műrokoni kapcsolatok. Hipszki János földműves 1857. október 24-én született Katalin nevű lányának Bajkai János földműves és felesége, Horváth Sára lettek a keresztlői. A szentesi evangélikus közösségen belül leginkább az iparoscsaládok között figyelhető meg az a jelenség, hogy az azonos vagy hasonló foglalkozási csoportból kerültek ki a keresztlők. Ennek hátterében nemcsak egyfajta iparos csoportkultúra húzódik meg, hanem azt is figyelembe kell vennünk, hogy a lutheránus felekezeten belül a kézművesek alkották a legnépesebb csoportot. A keresztlők kiválasztását mindemellett egyéb rokoni kapcsolatok is magyarázhatják. Vannak példák arra vonatkozóan is, hogy az azonos ipart űzők között létesültek műrokoni kapcsolatok. Korpalszki István és Sulcz Mihály magyar tímárok esete

²⁸ Labádi Lajos 2012. 2.

kellőképpen illusztrálja ezt a tendenciát. Előbbi, 1861. szeptember 22-én született, József nevű fiának utóbbi és annak felesége, Mátéffy Zsuzsanna lettek a keresztszülei. A kézművesek zömében más ipart űzőkkel létesítettek műrokoni kapcsolatokat, hiszen az azonos foglalkozást gyakorló evangélikusok kevesen voltak mindamellett, hogy vérrokoni kötelékek is meghúzódhattak a háttérben. Rágyánszki János fésűsmesternek és feleségének, Szarvadi Zsuzsannának 1861. május 27-én született Zsuzsanna nevű lánya, akit Balassa János evangélikus lelkész május 29-én keresztelt meg. Az újszülött keresztszülei Pálfi Mihály késes és hitvese, Rágyánszki Erzsébet lett. Az apa és a keresztanya között minden bizonnyal vérrokoni kapcsolat lehetett, ami indokolhatta a szülők döntését.

Összegzés

Tanulmányunk arra tett kísérletet, hogy az egyházi anyakönyvek mélyreható elemzésével feltárja a szentesi evangélikus közösség belső és külső kapcsolatrendszerét. Mivel a település a 16. század folyamán a református hitre tért át, ezért a lutheránusok nem tartozhattak Szentes török hódoltságát is átvészelő alapnépessége közé. A 18. század közepétől spontán és nem szervezett migráció révén jutottak el mezővárosunkba, ahol integrálódva a helyi társadalomba különböző foglalkozásokat gyakoroltak. Közülük sokan iparosoként keresték a mindennapi betevőre valót, akiknek a jelentős hányada az északi vármegyéből érkezett Szentesre. A magyar tímár céh megalapítása kifejezetten az evangélikus kézművesek tevékenységéhez kapcsolódik, akik 1818-ban kapták meg az illetékes hatóságoktól privilégiumlevelüket. A szentesiek intenzív kapcsolatokat tartottak fenn az orosházi és a szarvasi lutheránusokkal, akikkel gyakorta kötöttek házasságokat. Forrásaink ugyanakkor azt is lehetővé teszik, hogy az általunk vizsgált közösség belső tagolódását, kapcsolathálóit elemezzük. Akadnak ugyan példák vegyes házasságokra, ennek ellenére a vizsgált időszakban vallási szempontból túlnyomóan endogámia jellemezte a szentesi evangélikusokat. Egyes családok esetében képezhetik további kutatások tárgyát a házassági stratégiák, a különböző típusú endogám és exogám kapcsolatok.

Irodalom:

Balázs György

2011 A szentesi evangélikus egyház története (1760-1944). Szentes, Szentes Városi Könyvtár
Nonprofit Közhasznú Kft.-Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára

Bálint Sándor

1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. A Móra Ferenc Múzeum
Évkönyve 1976-77/2.

Barna Gábor

2017 Csák Ernő gyülekezettörténeti írásáról. Adatok a dél-alföldi evangélikus gyülekezetek
és a protestáns ökumenikus törekvések történetéhez. In: Barna Gábor (szerk.): Csák
Ernő: A csépai ág. hitv. evangélikus egyház története. Szeged, MTA-SZTE Vallási
Kultúrakutató Csoport, 163-173.

Barta László

1979 A szentesi örökváltság. Szeged, Somogyi Könyvtár

Bottyánszky János

1928 Az ág. ev. egyház története. In: Nagy Imre (szerk.): Szentes. Magyar városok
monográfiája 3. Budapest, A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, 172-176.

Gyetzvai Péter

1990 Migrációkutatás és az egyházi anyakönyvek. In: Juhász Antal (szerk.): Migráció és
település a Duna-Tisza közén. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 45-52.

Labádi Lajos

2012 110 éve hunyt el Abaffy Zsigmond mérnök. Szentesi Élet április 6. 2.

Maday Pál

1962 Szarvas története. Szarvas, Szarvas Község Tanácsa

Mikecz Zsuzsanna

2011 Az anyakönyvezés gyakorlata Szentesen az állami anyakönyvezés bevezetéséig 1741–1895. Szentesi Műhely Füzetek 11., Szentes, Csongrád megyei Levéltár Szentesi Levéltára

Örsi Julianna

1998 Emberszötte háló. Túrkeve, Finta Múzeum–Túrkevei Kulturális Egyesület

Paládi-Kovács Attila

2000 Kisiparosok. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Társadalom. Magyar Néprajz VIII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 310-361.

Pozsár István

1912 A csongrádmegyei céhek története. Csongrád, Bozó–Justin.

Szabó Pál

1965 Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig (1744-1848). In: Nagy Gyula (szerk.): Orosháza története és néprajza I-II. Orosháza, Orosháza Város Tanács Végrehajtó Bizottsága, 241-285.

László Mód

Cultural Relations of Szentes Lutheran Community in the Light of the Parish Registers

(1821-1895)

The article tries to give an insight view into the everyday life of the Szentes Lutheran community. The parish registers make it possible to capture the birth places of the members of the church, so we can reconstruct the paths of migration. The majority of Lutheran craftsmen arrived from the northern counties and settled in our town during the 19th century. We can also reconstruct the division and the cultural relations of the community.